

Зінаїда Зайцева (Київ), Ротар Наталя (Чернівці)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО (1847–1937)

Ще за життя О. Барвінського його діяльність привертала увагу широкої суспільності й відтак була предметом публічної оцінки з боку сучасників, зокрема, В. Будзиновського, І. Левицького, К. Студинського, М. Грушевського, І. Франка та ін. За змістом і стилістикою їх публікації були ближче до публіцистичного жанру. Сучасні дослідники О. Аркуша, І. Чорновіл, С. Павлишин¹ провели важливу роботу з розширення джерельної бази вивчення діяльності О. Барвінського, що дало змогу глибоко проаналізувати його життєвий шлях. Новий діапазон висвітлення біографії О. Барвінського представлений у матеріалах конференції, присвяченої 150 річниці від дня його народження².

Постать О. Барвінського займає особливе місце у політичному пантеоні українських громадських діячів, що певною мірою пояснює інтерес дослідників саме до його політичного кредо. Переважно під цим кутом зору досліджується його діяльність. Науково-організаційний вектор активності О. Барвінського залишається малодослідженим, що інколи призводить до неадекватної оцінки його місця і ролі у Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ). У низці праць, присвячених Товариству, постать О. Барвінського змальована досить ескізно, або взагалі не окреслена. У дослідженнях, спеціально присвячених Барвінському, його діяльність у НТШ трактується як суто громадсько-просвітницька³.

Не вдаючись до аналізу різнобічної політичної та просвітницької діяльності О. Барвінського маємо на меті з'ясувати його наукові стремління і плани, ступінь причетності до реформування Товариства ім. Шевченка.

О. Барвінський народився 8 червня 1847 р. у селі Шляхтинцях, поблизу Тернополя у родині греко-католицького священика. Початкову освіту здобув у сільській так званій тривіальній школі. Навчання продовжив у німецькомовних навчальних закладах – головній крайовій школі у Тернополі та місцевій гімназії. У 1865 р. вступив до Львівського університету, де вивчав філологію та історію. Після закінчення університету одержав посаду заступника вчителя у Бережанській гімназії на Тернопільщині. Згадуючи цей період він відзначив, що його мати усе ще сподівалася, що він стане на традиційний у їх родині шлях священицького служіння і буде забезпеченим на усе життя⁴. Однак ще у гімназії він мріяв про інший шлях.

З 1871 р. О. Барвінський працював вчителем у Тернопільській учительській семінарії. Тернопільський період тривав до 1888 р. і був позначений широкою культурно-просвітницькою й видавничою діяльністю. За даними «Списку найпродуктивніших видавців та авторів русько-українських книжок за 1870–1886 рр.» він був причетний до виходу у світ 21 книги. Для порівняння зазначимо, що І. Франко за той же період випустив у світ 25 книг⁵, очевидно, як автор. О. Барвінський публікував переклади, підручники, низку популярних брошур, як от три випуски «Історії Руси», «Ілюстрована історія Руси», «Цісар Франц Йосиф I. Картини його життя і володіння для руського народу і молоді». З 1886 р. почав видавати відому серію «Руська історична бібліотека».

Як правило, біографи О. Барвінського наголошують на його зв'язках з київською громадою не беручи до уваги контакти з одеською. Між тим він був одним з перших галицьких політиків, який налагоджував культурно-інформаційний канал між українським заходом, сходом і півднем. Ще у тернопільський період він листувався з М. Комаровим та редактором «Одесского вестника» П. Зеленим. Зокрема, останнього він просив надсилати газету для тернопільської Руської бесіди, «щоб тутешні русини знали, що діється у нашому суспільстві»⁶. М. Комаров на прохання Барвінського переклав з російської мови значну частину історичних монографій, які вийшли у серії «Руська історична бібліотека».

Досить детально висвітленими є практичні кроки О. Барвінського із заповнення українських кафедр у Львівському університеті⁷, однак про його мрії і плани самому посісти університетську кафедру в історіографії не йшлося.

У 1877 р., працюючи у Тернополі, О. Барвінський мав намір зайняти вакантну кафедру української мови та літератури у Чернівецькому університеті. З цією метою він почав готуватися до кваліфікаційних іспитів, проте сімейні обставини (смерть дружини) завадили тоді зосередитися на науковій праці й того ж року кафедру у Чернівцях зайняв викладач львівської гімназії Г. Онишкевич. Після його смерті навесні 1883 р. заміщення кафедри знову стало проблематичним через відсутність підготовлених за університетськими стандартами кадрів, хоча претендентів було чимало. До професора славістики Віденського університету Ф. Міклошича, який у Міністерстві освіти курирував слов'янознавчі кафедри австрійських університетів, за підтримкою звернулося кілька осіб – випускник Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький та учителі галицьких провінційних гімназій І. Верхратський, Є. Желіховський і О. Барвінський⁸. Відомо, що Ф. Міклошич віддав перевагу С. Смаль-Стоцькому, який почав слухати

лекції метра славістики у Віденському університеті й невдовзі зайняв кафедру української мови і літератури у Чернівцях.

У 1888 р. Барвінський переїздить до Львова, де працює викладачем учительської семінарії. Посиливши у народовському таборі течію «реальної політики», представники якої виконували місію посередників між радикальними українськими угрупованнями та австрійським урядом, він сягнув високих щаблів у суспільно-політичній ієрархії. Впродовж 1893–1918 рр. Барвінський – член Крайової шкільної ради Галичини, 1891–1907 рр. – депутат австрійського парламенту, 1894–1904 – депутат галицького сейму. Він був іменований урядовим радником та радником двору. Маючи контакти в австрійському уряді, зокрема у Міністерстві освіти та особисто з цісарем, він спромігся на вагомі здобутки для розвитку української освіти, науки і культури, значення яких виходило за межі Галичини. В умовах, коли українська демократична течія була слабка й неоформлена у партію, діалог з урядовими структурами і польським політичним табором вів переважно О. Барвінський. За усієї негативної конотації терміну «барвінчуки», який запустили в обіг журналісти, він свідчить про визначальну роль О. Барвінського у започаткуванні – згідно польсько-української угоди, укладеної за його безпосередньою участю – так званої «нової ери» (1890–1894 рр.) та в її продовженні у вигляді «нового курсу» (1895–1897 рр.). У пакеті урядових поступок українцям, виборених у результаті польсько-української угоди, чи не важливішим й водночас складним для виконання пунктом, як з'ясувалося, була згода на перетворення Товариства ім. Шевченка з літературно-видавничого у наукове і надання йому у найближчій перспективі статусу Української Академії наук.

Після переїзду до Львова О. Барвінський активізував співпрацю з Товариством ім. Шевченка. 23 березня 1890 р. він номінувався його дійсним членом, а невдовзі розпочав практичну перебудову Товариства.

Реформування Товариства передбачало розробку і затвердження у намісництві нового статуту, визначення основних напрямів наукових досліджень, що мало закріпитися у назві наукових секцій, видання титульного періодичного збірника наукових праць. Для підготовки нового статуту була створена комісія, до якої увійшов і О. Барвінський.

Головою Товариства на той час був Д. Гладилевич. Після нього деякий час – історик Ю. Целевич. Однак обставини склалися так, що основним промотором реформи виступав О. Барвінський. На відміну від названих голів він мав досвід видавничої, науково-дослідної та громадської діяльності у дусі «органічної праці». Про початок своїх студій над статутом він писав: «Дістав статут «Сербського ученого дружества» в Білгороді, з Оссоленіуму роздобув статут колишнього

Краківського наукового товариства і Краківської академії та статuti польських наукових товариств в Познані і Тарні. На цій основі почав я спільно з Кониським укладати начерк нового статута»⁹.

Реформування Товариства йшло не легко. Представлений у 1890 р. на розгляд зборів проект статута був сприйнятий без ентузіазму. Перспектива радикальної перебудови Товариства не приваблювала його помірковану, просвітянськи налаштовану більшість. Бажаючих вступити до Товариства як наукової інституції виявилось небагато, про що відзначив у спогадах О. Барвінський¹⁰. Прийняття нового статута і, відповідно, оголошення реформи Товариства спочатку гальмувалося хворобою тодішнього голови Д. Гладилевича та труднощами з підготовкою першого тому збірника наукових праць – Записок НТШ, вихід яких мав засвідчити еволюцію Товариства у науковому напрямку. Лише по двох роках від зборів, на яких вперше йшлося про проєктовані зміни, а саме 13 березня 1892 р. було ухвалено новий статут з одночасним перейменуванням Товариства ім. Шевченка на Наукове товариство ім. Шевченка. Товариство структурувалося шляхом утворення наукових секцій. Проте їх членами могли бути не лише професійні учені, а й автодидакти, краєзнавці-аматори та меценати. Після смерті Ю. Целевича новим головою у травні 1893 р. був обраний О. Барвінський.

Маючи досвід історичних студій він усе ж увійшов не до Історично-філософської секції, а Філологічної, головою якої тоді був професор Ом. Огоновський. Як голова Товариства О. Барвінський організував реферування матеріалів та статей, призначених для друку у «Записках НТШ», перший том яких вийшов за редакцією Ю. Целевича, а наступні три – за його редакцією. У комплектуванні редакційного портфеля йому допомагав О. Кониський¹¹. О. Барвінський брав активну участь у дискусіях з питань українського правопису. За його рекомендацією секції та комісії розпочали обробку української науково-природничої, математичної та медичної термінології. Він готував також справоздання – інформації про збори членів Товариства, діяльність його секцій і комісій. Учений був членом Археографічної комісії НТШ, утвореної у січні 1896 р. та Етнографічної.

Майбутнє НТШ залежало від стилю керівництва та подальшої перебудови з огляду на намічену перспективу перетворення його на Українську академію наук. Одержання академічного статусу Товариством пов'язувалося тоді із наближенням 25-ліття від заснування Товариства ім. Шевченка. У зв'язку з цим уже у 1895 р. Виділ (президія Товариства) за ініціативою О. Барвінського почав обмірковувати нову реформу статута, маючи на увазі усунення неузгодженостей, які

суперечили академічним критеріям. У червні 1896 р. голова Товариства офіційно інформував збори про необхідність перегляду чинного статуту і, реферуючи вироблений Виділом проект, ознайомив у загальних рисах із запланованими нововведеннями. Передусім, вони стосувалися нового критерію формування категорії дійсних членів, яка мала поповнюватися за рахунок тих, хто вів наукові дослідження і мав наукові публікації, у т. ч. у виданнях НТШ. Дійсними членами могли номінуватися особи за пропозицією наукових секцій. Сплата членських внесків новою категорією дійсних членів не передбачалася. Їх внеском у Товариство мала бути виключно наукова праця. Решта колишніх дійсних членів Товариства, що не відповідала цим вимогам, мала скласти категорію звичайних членів, якої за попереднім статутом (1892 р.) у Товаристві не було. Отже, йшлося про наукову кваліфікацію і корпоратизацію категорії дійсних членів.

Водночас перетворення НТШ з громадської наукової організації на академію потребувало стабілізації його фінансового становища шляхом внесення видатків у сумі 5 тис. кор. до державного бюджету із розрахунку на їх подальше зростання. О. Барвінський як депутат Віденського парламенту вніс цю пропозицію під час обговорення бюджету в палаті послів. Однак питання тоді і пізніше (воно не раз порушувалося українськими депутатами) не одержало позитивного розв'язку. Уряд вважав, що для НТШ достатньо коштів з місцевого бюджету та тих прибутків, одержуваних від друку українських підручників та інших кирилических видань. У контексті впорядкування фінансових витрат та під впливом негативних наслідків розголосу у пресі інформації, що НТШ частково покриває витрати на друк партійних народовецьких газет, Виділ у червні 1896 р. прийняв ухвалу про припинення друку «Діла» і «Батьківщини».

8 грудня 1896 р. спеціально для невідкладного прийняття нового статуту НТШ О. Барвінський скликав позачергові збори. Від статутної комісії проект реферував К. Левицький. Пропоновані зміни були скептично і без належного розуміння зустрінуті більшістю із тих, хто брав слово в обговоренні проекту статутної комісії. Посилаючись на те, що з часу прийняття чинного статуту 1892 р. пройшло небагато часу, вони вважали нову реформу передчасною. Різке обмеження прав звичайних членів, на їх думку, заважало б поповненню товариства новими членами, а отже і його зв'язкам із суспільністю¹². Така мотивація свідчила, що НТШ усе ще за інерцією трактувалося як інтелігентська асоціація з широкими культурно-освітніми завданнями, а не як інституція для плекання науки. Нова редакція параграфа, який тлумачив категорію дійсних членів та їх права, не набрала необхідних 2/3

кількості голосів, тому Товариство залишалося зі старим статутом ще більше року. Після «провалу» статутного питання О. Барвінському не вдалося домогтися від зборів підтвердження ухвали Виділу від 9 червня 1896 р. про припинення друку коштом НТШ «Діла» і «Батьківщини», на чому наполягав К. Левицький.

Вкрай важливим у контексті цих фактів є те, що вони дають підставу для спростування історіографічного стереотипу, що, начебто, голові НТШ Барвінському опонувала тоді «елітарна група вчених академічного типу», а сам він, належачи до діячів народницького стилю, не порозумівся з ними. Навпаки, ведена ним лінія на внутрішню академізацію Товариства не сприймалася політиками – лідерами народовців, які водночас були членами Товариства і схильні були розглядати його як суто видавничу базу. Практика використання дотацій НТШ для друку політичних часописів суперечила австрійському законодавству, яке не дозволяло субсидувати політичні партії, тому, а також з огляду на внутрішні потреби Товариства, їй треба було покласти край.

Ми не відкидаємо того факту, що у той час «академічне ядро» в особі М. Грушевського (голови Історично-філософської секції, Археографічної комісії, редактора «Записок НТШ»), І. Франка та ін. набирало сили й авторитету, однак вони були на боці реформаційної політики Барвінського. Про це свідчить і те, що коли він через принципи розходження у поглядах на подальшу видавничу діяльність заявив на зборах про складання повноважень голови, керівники секцій, зокрема М. Грушевський, підтримали його й також склали свої повноваження. Цю ситуацію варто нюансувати і досліджувати.

Навряд чи можна погодитися з тезою О. Романіва, що О. Барвінський проблеми реформи розумів «на інтуїтивному рівні» і тому передав головування у Товаристві М. Грушевському¹³. Інтуїції у справі організаційного зміцнення НТШ дійсно було замало, однак не лише нею він керувався. Можливо, О. Барвінському бракувало потужної уваги до внутрішніх щоденних справ Товариства, можливо додалися сумніви щодо успіху його академізації, які наростали з кінцем політики «нової ери» та збайдужінням уряду Австро-Угорщини до українського питання.

Фактично це був конфлікт між тими, хто сприймав і розумів наукові завдання Товариства, й тими, хто ними не переймався і віддавав перевагу громадсько-політичним функціям інституції. О. Барвінському кризу не вдалося залагодити. 2 лютого 1897 р., були скликані загальні збори, на яких головою НТШ обрали М. Грушевського. Напередодні звітно-виборних зборів, які зазвичай збиралися у лютому місяці, 28 січня 1897 р., відбулося останнє засідання Виділу під головуванням О. Барвінського, на якому він заявив, що за браком часу не зможе інтенсивно працювати у

Товаристві і не увійде до нового Виділу. Відкриваючи у приміщенні «Руської бесіди» 2 лютого 1897 р. збори, О. Барвінський подякував членам Виділу і особливо М. Грушевському «за провід у науковій роботі» й заявив, щоб при виборах нового Виділу на нього «не зважали», обрання на голову – не прийме, оскільки переобтяжений громадською роботою. Попросивши вести збори М. Грушевського, він залишив зал¹⁴. Головою зборів був обраний М. Грушевський.

Новий статут був прийнятий у 1898 р. – через рік після початку головування М. Грушевського. Ці події завершили одну з кризових фаз розвитку НТШ. За його межами залишилася практика відтягування коштів на видання газет, відкрита демонстрація партійно-політичних уподобань під час обговорення внутрішніх питань інституції, секції були сформовані як наукові осередки. У червні 1899 р. за новими критеріями був обраний перший склад дійсних членів НТШ – усього 32 особи. О. Барвінський балотувався до Філологічної секції. Право голосу при її формуванні мали 27 членів НТШ. Результати голосування склалися таким чином: О. Кониський, М. Дикарев, С. Смаль-Стоцький отримали по 27 голосів, І. Франко і В. Гнатюк – по 23, О. Колесса й В. Коцовський – по 22, О. Барвінський й К. Студинський – по 19, І. Кокорудз – 15. Усього секція налічувала 10 членів¹⁵. О. Барвінський, так само як С. Смаль-Стоцький, В. Коцовський, О. Колесса, крім україномовних публікацій мали наукові праці, опубліковані німецькою і польською.

Барвінський не покидав праці у Товаристві. Він запропонував широко відзначити ювілей І. Котляревського, брав участь у роботі секцій і комісій. Невдовзі у НТШ з'явилася група, котра вважала за можливе повернути на пост голови О. Барвінського. Справа у тому, що у 1901–1902 рр. стиль керівництва Грушевського був підданий критиці, виникла ідея шляхом зміни статуту обмежити його повноваження. Протестуючи проти звинувачень у концентрації влади у руках «правительственої партії», пошуків фінансових зловживань, яких, однак, не було виявлено, інсинуацій на дану тему у польській пресі, інформаційні сліди яких вели до опозиціонерів, М. Грушевський, І. Франко і В. Гнатюк подали у відставку з усіх постів. До опозиції (термінологія того часу) входили різні за науковим статусом і суспільно-політичними поглядами діячі – радикал, публіцист і бібліограф М. Павлик, «барвінчук» і професор Львівського університету С. Дністрянський та соціал-демократ, професор того ж університету О. Колесса, адвокат і член Виділу М. Шухевич та його брат, етнограф В. Шухевич. Вони переслідували різні інтереси. Об'єднувала їх ідея обмеження влади М. Грушевського з метою демократизації внутрішнього устрою НТШ. Вони мали намір повернути О. Барвінського

на посаду голови, або обрати професора Львівського університету С. Дністрянського. Втручання східноукраїнського центру (І. Шрага, М. Коцюбинського, Б. Грінченка) завадило їх планам і Грушевський повернувся до виконання функцій голови.

Дебати навколо нового статуту тривали до 1905 р. Діяло кілька статутних комісій. О. Барвінський підтримував ідею статутним порядком змінити структуру керівних органів, запровадивши новий виборний орган – Наукову раду. Однак, М. Грушевському, за вирішальної підтримки І. Франка, вдалося знецінити цю ідею і вона не увійшла до нового статуту 1905 року. Позицію М. Грушевського можна зрозуміти, оскільки утворення Наукової ради поряд з Виділом, призвело б до двовладдя, хаосу і безкінечних дискусій.

З середини 1908 р. у НТШ безпосередньо навколо О. Барвінського виникла напружена ситуація і на Виділі йшлося про його виключення з Товариства. Справу ініціювали І. Франко і В. Гнатюк. Вони звинувачували Барвінського у тому, що в «Руслані» – газеті Християнсько-суспільної партії були опубліковані – без зазначення автора – статті, спрямовані проти НТШ. Анонімний автор (начебто І. Верхратський), не називаючи осіб і не наводячи жодних конкретних фактів, стверджував, що у Товаристві ведеться «протекційна господарка» і переслідуються інакомислячі. Від Барвінського, як редактора видання і дійсного члена НТШ, Виділ вимагав пояснень і наведення конкретних фактів¹⁶. І. Гирич зробив висновок, що справу ініціював М. Грушевський, залишаючись у тіні¹⁷. Хоча секретар Товариства В. Гнатюк й І. Франко мали як формальні підстави, так і причини особистого характеру для різкої постановки питання про відповідальність О. Барвінського.

Отже, зусилля О. Барвінського у політичній сфері мали наслідком згоду уряду створити на базі Товариства ім. Шевченка наукову інституцію академічного типу. О. Барвінський очолив НТШ у початковий період його реформування, опрацьовував і впроваджував у дію перші статuti НТШ, редагував 3 томи «Записок НТШ». Він був причетний також до відкриття і кадрового забезпечення українських кафедр у Львівському університеті. Являючи собою тип політика-консерватора він був причетний до започаткування у підавстрійській Галичині нових для українського відродження інтелектуальних і організаційних практик

¹ Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Л., 1997; Чорновол І. Czesław Partacz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-

ukrainski w Galicji w latach 1888 – 1908. – Torun: Wyd-wo «Adam Marszałek», 1996. – 280 s. // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції – Л., 1997. – Т. 233. – С. 617-622; Чорновол І. Політичний реалізм Олександра Барвінського // Сучасність. – 1998. – № 1. – С. 99-105; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Л., 2000; Чорновол І. П. О. Барвінський та І. Франко в контексті політики «нової ери» // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 180-192; Павлишин С. Олександр Барвінський. – Львів, 1997.

² Олександр Барвінський. 1847–1827: Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 14 травня 1997. – Л.: НТШ у Львові, 2001.

³ Гриб О. І. Громадсько-просвітницька діяльність та історична спадщина Олександра Барвінського: Автореф. ... дис. канд. іст. наук. – Черкаси, 2007. – С. 14.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004. – С. 123.

⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1860–1886). – К., 2006. – С. 551.

⁶ ДАОО. – Ф. 162. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 4-5.

⁷ Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 261-271.

⁸ Листування українських славістів з Францем Міклошичем. – К., 1993. – С. 72, 83, 139.

⁹ ВР ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 135. – Од. зб. 3. – Арк. 57.

¹⁰ ВР ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 135. – Од. зб. 3. – Арк. 57, 58.

¹¹ Зайцева З. І. «Записки Наукового товариства ім. Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892 – 1914 рр.) // УІЖ. – 2004. – № 2. – С. 104-112; 2004. – № 5. – С. 122-134.

¹² З Товариства. Надзвичайні загальні збори 8 н. с. гр. 1896 р. // Записки НТШ. – 1896. – Т. 14 – С. 2-3.

¹³ Романів О. Олександр Барвінський і Наукове товариство ім. Шевченка // Мат. конф., присвяч. 150 річниці від дня народж. Олександра Барвінського. Львів. 14 травня 1997. – Л., 2001. – С. 100.

¹⁴ Збори Наукового товариства ім. Шевченка [Новинки] // Буковина. – 1897. – Ч. 18. – 23 січня (4 лютого).

¹⁵ ВР ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 42-а. – Арк. 16, 16-зв.

¹⁶ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком. – Л.–К., 2001. – С. 55.

¹⁷ Гирич І. Б. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин // УІЖ. – 2006. – № 5. – С. 57.